

TYÖN KALTEVILLA PINNOILLA.

TULKINNAT TYÖSTÄ ELÄMÄNALUEENA KOTONA TYÖSKENTELEVILLÄ
YRITTÄJILLÄ JA PALKANSAAJILLA

Satu Ojala: *YTM, FM, tutkija, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto*

satu.ojala@uta.fi

Janus vol. 21 (3) 2013, 222–240

Janus

Tiivistelmä

Työn, kodin, perheen ja vapaa-ajan rajojen oletetaan hälvenevän jälkiteollisessa yhteiskunnassa. Analysoin kotona työskentelevien palkansaajien ja yrittäjien tulkintoja työstä ja työn suhteesta muihin elämäntilanteisiin. Palkansaajille kotona työskentely on uudehko tilanne, maatalousyrittäjille se on aina ollut arkea. Haastateltavat tulkitsevat työtä kolmesta näkökulmasta. Työn kulkemiseen mukana ajasta ja paikasta riippumatta suhtaudutaan ensinnäkin sallivasti: työ on arkinen ja luonteva osa elämää. Kielteisessä tulkinnassa työ kuormittaa ja vie aikaa muulta elämäntilanteelta. Kolmas tulkinta käsittelee työtä hallinnan ja opettelemisen näkökulmasta. Tässä tulkinnassa työ ja muu elämä ovat sovittavissa tasapainoiseksi kokonaisuudeksi aktiivisella ristiriitojen hallinnalla. Palkansaajilla ja yrittäjillä tulkinnat pääpiirteittäin yhtenevät, minkä vuoksi työelämäntutkimuksessa kannattaisi vastaisuudessa integroida aineistoja useammin. Sen sijaan erilaiset elämäntilanteet, varsinkin lapsiperheellisyys, sekä työn määrä rajaavat yksilöllisten toiveiden toteutumista arjessa.

Työn ja kodin ajankäyttö eriytyi yhteiskunnan modernisaation myötä. Palkkatyö syntyi ja työ alkoi siirtyä kodeista tehtaisiin ja toimistoihin. Samalla kodista tuli paikka työstä palautumiselle ja vapaa-ajalle. Työn ja kodin suhteet vakiintuivat palkansaajilla osin erillisiksi elämäntilanteiksi. Työn tietoistuminen on sittemmin vähentänyt erillisyyttä. Työ irtautuu jälleen työajasta ja työpaikalta. Seurauksena työn on katsottu haastavan elämäntilanteiden rajojen turvallisen hallinnan. On virinnyt keskustelu, jossa haetaan tasapainoa elämäntilanteiden välillä. (Salmi 1991; Felstead ym. 2005.)

Työn, kodin, perheen ja vapaa-ajan suhteista käytävä keskustelu on moniaineksisista. Usein siihen on liittynyt oletus

työn kielteisestä vaikutuksesta muihin elämäntilanteisiin samalla kun työ on kuitenkin useimmille mielekäs ja eri elämäntilanteiden on havaittu tukevan toisiinsa (Hakanen 2005; Eikhof ym. 2007; Tammelin 2009). Toiseksi keskustelu työn ja muun elämän vuorovaikutuksesta on rajautunut kapeasti palkkatyöhön (Eikhof ym. 2007). Maatalouselinkeinojen harjoittajilla sekä monilla yrittäjillä koti on kuitenkin säilynyt työnteon keskeisimpänä ympäristönä.

Seuraavassa tarkastelen tulkintoja työstä elämäntilanteena kotona ansiotyötä tekevillä. 23 teemahaastattelun aineistossa on erilaisissa elämäntilanteissa olevia palkansaajia ja pienyrittäjiä, joiden työympäristönä on kokonaan tai osittain koti.

Hoivaa ja palkatonta kotityötä en käsittele. Koska aineistossa on palkansaajien ohella yrittäjiä, analysoin lopuksi työ- ja elämäntilanteiden yhteyttä erilaisten tulkintojen korostumiseen puheessa. Samalla keskustelen siitä, miten kotona työtään tekevien työntekijöiden työssä jaksamisen edellytyksiä ja perheiden hyvinvointia voidaan parantaa työpoliittisin ratkaisuin.

TYÖ KOTONA

Maatalousyrittäjillä koti on edelleen ensisijainen työnteen paikka (Ojala 2012), vaikka maatalousyrittäjien asema on Suomessa muuttunut perheviljelmistä kohti yrittäjyyttä (Katila 2000, 10). Maanviljelijöiden ohella käsityöläiset kuten suutarit ja ompelijat ovat työskennelleet kotona. Teollisena aikana syntyi myös uusia kotona työskenteleviä ammattikuntia, kuten parturikampaajia ja perhepäivähoitajia. Nämä työt ovat käsitteellisesti *perinteistä kotiansiotyötä*. (Salmi 1991.) Internetin aikakausi mahdollistaa uudenlaisen pientuotantotyyppisen kotona työskentelyn, kun puotien pito ja tuotteiden markkinointi on mahdollista myös virtuaalisesti.

Modernilla kotiansiotyöllä viitataan sellaisiin työn muotoihin, jotka ovat syntyneet teknologisen kehityksen, työn henkilökohtaistumisen sekä työaikanormien murentumisen myötä (Nätti ym. 2010). Ajatus kotoa käsin tehtävästä etätystä syntyi 1970-luvulla yhdeksi ratkaisuksi työmatkojen ympäristörasitukseen (Pyöriä 2006); sittemmin sitä on perusteltu esimerkiksi työn ja perheen yhteensovittamisella. Etättyö on yleistynyt maltillisesti (Nätti ym. 2010). Kotona työskenteli osittain päätoimen ohella kolmannes

palkansaajista vuoden 2008 työolotutkimuksessa; yrittäjien vertailutietoa ei ole saatavilla, mutta ajankäyttöaineistoihin perustuen yrittäjät työskentelevät kotona palkansaajia useammin (Ojala 2012).

Työolotutkimus on jo 1990-luvun alusta näyttänyt, että yli puolet kotona tehtävää työstä on palkansaajilla ollut luonteeltaan korvauksetonta ylityötä, kolmannes työnantajan kanssa sovitusti kotona tehtävää, etättyöksi luokiteltavaa työtä, ja lopuilla etä- ja ylityö ovat yhdistyneet. Yleisyyteensä nähden kotona työskentelyn ylityöluonne ei ole tutkimuksessa tai yhteiskunnallisessa keskustelussa kovinkaan tunnettu. Se tunnistettiin Suomessa laajemmin vasta Raija Julkusen, Jouko Nätin ja Timo Anttilan Aikanyrjähdystutkimuksen (2004) myötä. Ilmiö koskee useimmin ylempiä toimihenkilöitä. Kun vuonna 2008 ylemmistä toimihenkilöistä lähes kolme neljästä työskenteli kotona ainakin ajoittain, lähes puolet teki kotona nimenomaan ylityötä. (Lehto & Sutela 2008, 139; Nätti ym. 2010.) Työntekijäasemissa ylityöt tehdään työpaikalla, ja niiden motiiviksi on havaittu useammin raha, toisin kuin ylemmillä toimihenkilöillä, joita motivoi mielekäs työ (Roberts 2007). Ylemmät toimihenkilöt tekevät ylityötä useammin korvauksetta (Lehto & Sutela 2008, 138). Toisaalta kotiylityöiden on havaittu olevan yhteydessä vakaampaan työuraan ja korkeampiin tötuloihin tulevaisuudessa (Song 2009; Campbell & van Wanrooy 2010).

Ylityöluonteinen työ kotona sijoittuu aamuihin, iltoihin, viikonloppuihin tai loma-aikoihin. Usein kotona valmistellaan seuraavien päivien kiireisiä tehtäviä. Kotiin vetäydytään myös keskittymään rauhassa, mikäli työpäivät pirstoutuvat liiaksi tai työpaikalla on hälyistä (Bosch-

Sijtsema ym. 2010). Lisäksi tietotyöluonteisen työtehtävän edellyttämää aikaa helposti aliarvioidaan (van Echtelt ym. 2006) ja työntekijät reagoivat alisuoriutumisen tunteisiin ylitöillä (Ojala 2011). Uudet teknologiat hämärtävät osaltaan työaika. Tietoverkkojen aika on omalakisista ja se muuttaa ajankäyttöä niin työssä kuin vapaallakin (Hassan 2003). Työn tekeminen osittain tietoverkkojen välityksellä, usein globaalisti, johtaa jäsentymättömään ajankäyttöön työ- ja vapaa-ajalla (O'Carroll 2008).

Riikka Kivimäki (2009) havaitsi äitien valitsevan kotona työskentelyn perheistä, kun isät hakivat kotoa keskittymisrauhaa. Määrällisten aineistojen analyysien perusteella työ ja etenkin kiire työssä johtavat työhön kotona pikemminkin kuin perhesyyt eikä merkittävää eroa naisten ja miesten välillä löydy (Song 2009; Wight & Raley 2009; Ojala 2011). Perhekohtaiset tilanteet kuitenkin vaihtelevat. Työnteko kotona asettaa perheelle vaatimuksia ja edellyttää neuvottelua tilasta sekä rooleista työntekijänä ja perheessä (Felstead ym. 2005, 98–100). Työpsykologien mukaan kotona iltaisin tehtävä ylityö ei ole palautumisen ja perheen hyvinvoinnin näkökulmasta järkevää (Mauno ym. 2009, 82); sen sijaan etätyö työaikana näyttäisi parantavan työntekijöiden kokemaa elämänalueiden tasapainon tunnetta samoin kuin kokemusta työautonomiasta (Gajendran & Harrison 2007).

TYÖN SUHDE MUUHUN ELÄMÄÄN

Suomessa käynnistyi 1990-luvulla mahdollinen keskustelu työn ja perheen yhteensovittamisesta (Jallinoja 2006, 142). Sittemmin keskustelu on laajentunut

muiden elämänalueiden suuntaan. Muu elämä on ollut vaikeasti määriteltävissä, mutta sen osa-alueina tarkastellaan usein kotia, perhettä tai vapaa-aikaa. Käsitteellisesti puhutaan elämänalueiden suhteesta, yhteensovittamisesta, vuorovaikutuksesta, tasapainosta, dynamiikasta tai rajaamisesta. Sosiologisessa ja psykologisessa tutkimuksessa elämänalueita lähestyttiin pitkään ristiriitojen kautta. Nykyisin on painotettu niiden toisiaan tukevaa ja rikastuttavaa roolia, moniroolisuutta erillisyyden sijaan. (Hakanen 2005; Rantanen 2008; Kivimäki 2009; Tammelin 2009; Salmi & Lammi-Taskula 2011.) Psykologisessa tutkimuksessa tärkeäksi arvioidaan eri elämänalueiden kuormituksen ja voimavarojen tasapainoinen suhde (Allan ym. 2007; Kinnunen & Feldt 2009, 7–24).

Miksi elämänhallinta ja etenkin työ sen osana alettiin nähdä ongelmaksi? Työn sisältöjen tietoistumisen ja työelämän koetun epävarmuuden on arvioitu korostavan tarvetta erottaa ja hallita elämänalueita (esim. Jallinoja 2006; Julkunen 2008; Jokinen 2009). Oletetaan, että työajan muutokset johtavat myös muun elämän ajankäytön pirstoutumiseen (Jokinen 2009). Riitta Jallinojan (2006, 142–150) mukaan Suomessa suorastaan tuotettiin 1990-luvulla ongelmanäkökulma työn ja perheen yhteensovittamiseen, vaikka merkittävää muutosta esimerkiksi työajoissa ei ollut tapahtunut. Samalla huolestuttiin pitkää työpäivää tekevien vanhempien lapsista, ja vanhemmilta peräänkuulutettiin valintaa perheen eduksi. Sittemmin Katja Repo (2009, 74–80) on tutkinut perheiden kohtaamia kulttuurisia odotuksia ja paikantanut ristiriidan perheaikaa ja hyvää vanhemmuutta korostavan ajattelun sekä toisaalta ansiotyökansalaisuuden välillä.

Perheen ja työn tasapainon edellytykseksi vanhemmat mieltävät riittävän lyhyet työpäivät, lasten laadukkaan päivähoidon sekä ajanvieton perheen kesken.

Kaikkiaan ei ole selvää, ovatko perheet kohdanneet merkittävää muutosta ajankäytön edellytyksissä, etenkin palkansaajat. Ylemmillä toimihenkilöillä ylitönteke näyttää lisääntyvän päivätyön ohella, ja alemmissa asemissa työskentelevien perheitä rasittaa vuorotyö. Yrittäjillä työ on liikkuvinta ja työpäivät pisimpiä (Ojala 2012). Maatalouden perinteisen muodon, perheviljelmien aikaan, maatila oli Saija Katilan (2000, 10) mukaan jo ”samanaikaisesti sekä tuotantoyksikkö että kulutusyksikkö, työyhteisö että perheyhteisö, työpaikka että koti”, nykyisin lisänä ovat vielä yrittäjyys ja sivuelinkeinot. Elämänalueiden vuorovaikutus saattaa problematisoitua etenkin yrittäjillä.

Palkansaajilla työn hallinta on ongelmallista, jos siihen liittyy erityisiä kuormitustekijöitä. Yleisesti työn ja vapaa-ajan tai työn ja perheen välistä vuorovaikutusta koskevassa tutkimuksessa on havaittu, että työstä yksityiselämään suuntautuu keskimäärin enemmän kuormitusta kuin yksityiselämästä työhön, myös lapsiperheillä (esim. Kinnunen & Rantanen 2005). Vastuullinen asema, kiire ja pitkät työtunnit vahvistavat kielteisiä seurauksia (Tammelin 2009, 133). Lisäksi lapsiperheissä tehdään paljon ylitöitä, isät äitejä enemmän, ja perheiden ajankäyttöä haastaa kahden ansaitsijan kokoaikaisen työn malli (Repo 2009, 94; Tammelin 2009; Salmi & Lammi-Taskula 2011).

Kuitenkin mikäli työssä ei ole erityisiä kuormitustekijöitä, se pääsääntöisesti tukee perhe-elämää (Kinnunen & Rantanen 2005). Päivähoitopalvelut ovat laa-

jentuneet. Ansiotyöhön käytetty aika on työvoimatutkimuksen mukaan työllisillä vähentynyt 1990-luvulta (Larja 2012). Samalla tietoisuuden myötä parantunut aika-autonomia keskeisenä tekijänä parantaa työhyvinvointia (Green 2006, 210). Raija Julkusen (2008, 108, 215) tiivistämänä työn monipuolistumisen hintana on työhön käytetyn ajan ja sitä myötä stressioireilun lisääntyminen.

Anu Valtosen (2004) vapaa-aikaa koskevassa tutkimuksessa on merkittävää, miten vapaa-aika elämänalueena on pikemminkin tavoiteltava mielentila ja eräänlainen symbolisten taisteluiden kenttä kuin selkeä elämänalue. Vapaa-aika on taisteltava puhdistamalla ajatukset työstä; lisäksi Valtosen arvioi vapaa-aikaa kuluttamisen näkökulmasta, sillä vapaa-ajan ajankäyttöön kohdistetaan tarve irtautua työstä. Samalla tavalla työ edellyttää taitoa keskittyä ja sulkea muut elämänalueet mielestä. Lisäksi perheen aikaan kohdistuu odotuksia erityisestä läsnäolosta. Elämänalueet rajautuvatkin lopulta psyykkisen hallinnan kautta.

TUTKIMUSASETELMA

Kysyn, miten kotona työtä tekevät tulkitsevat työtä muihin elämänalueisiin nähden: miten he arvioivat ja odottavat työn asettuvan osaksi elämäänsä. Analyysissä työtä koskevat tulkinnat ovat ensi sijalla ja näkökulma muihin elämänalueisiin syntyy niiden suhteesta työhön.

Artikkelin haastatteluaineisto kerättiin vuonna 2006 osana Aikapula-tutkimushanketta¹. Teemahaastattelussa keskusteltiin ajankäytöstä, koetusta aikapulasta ja ajan hallinnasta eri elämänalueilla. Kotona työskentelyä pyydettiin pohtimaan

ajankäytön, perheenjäsenten ja työn hallinnan näkökulmista. Aineistossa on 42 haastattelua. (Ks. Nätti ym. 2007, 19–21.) Tämän artikkelin aineistoksi valikoitui 23 kotona työskentelevää palkansaajaa ja yrittäjää (Taulukko 1). Kun useissa tutkimuksissa on rajauduttu yksittäisiin työntekijäryhmiin, tämä aineisto sisältää poikkeuksellisesti palkansaajia ja yrittäjiä, myös maatalousyrittäjiä. Naisia on 13 ja miehiä kymmenen. Aineisto kattaa kirjon eri-ikäisiä työntekijöitä ja eriytyviä elämäntilanteita: yksineläviä, pariskuntia, kahden ja yhden aikuisen lapsiperheitä ja aikuistuneiden lasten vanhempia.

Aineistosta puuttuvat työnantajayrittäjät, ja yrittäjiä on maataloustyöntekijöiden lisäksi vain kaksi naispienyrittäjää. Elämäntilanteita ajatellen yksineläminen jää vain yhden haastateltavan varaan. Aineistoa ei myöskään ole kerätty pitäen silmällä naisten ja miesten asemaa perheissä, vaikka kotitaloustyö ja (lasten) hoiva saattavat merkittävästi kohdentua juuri kodin piirissä työskenteleville naisille, jopa siinä määrin että mahdollisuus hoitaa lapsia kotona työn ohella on motivoinut perheenäitejä yrittäjiksi (vrt. Ikonen 2008).

Kotona työskentely vaihtelee haastatelluilla ajoittaisesta jokapäiväiseen. Maatalousyrittäjillä työ on alati ympärillä, navetassa, pelloilla tai pihapiirissä. Aineiston työsuojeluvaltuutetut ja pääluottamusmiehet saavat kotiin työpuheluita, joihin on usein reagoitava heti. Samoin kaupan varastosta vastaavalla myyjällä sekä hoiva- ja keittiöyrittäjillä puhelimet soivat usein. Pienyrittäjät hoitavat yritystään kotoa käsin. Ylempien toimihenkilöiden kotona työskentely on yleensä työajan ulkopuolista työtä, josta osa on ylityötä ja osa harrastuneisuutta, sivutöiden tekoa

tai päätoimelle läheistä järjestö- tai vapaaehtoistyötä. Työaikaa korvaavaa etätyötä haastateltavat tekevät vähän.

Olen aluksi teemoitellut aineiston työn ja muun elämän suhteiden näkökulmasta kysyen, miten haastateltavat suhtautuvat työhön. Teemoittelu tuotti karkeitä ”lokeroita” (Ruusuvuori ym. 2010, 19) lähtökohdaksi lukemiselle, jossa olen hyödyntänyt tulkintarepertuaarin ajatusta. Tulkintarepertuaareilla tarkoitetaan kulttuurisia tapoja merkityksellistää arkisia käytäntöjä. Repertuaarien analyysi on diskurssianalyttinen lähestymistapa, jossa tutkitaan haastattelupuheessa muotoutuvaa sosiaalista todellisuutta ja tulkintojen rakentumista suhteessa kilpaileviin tulkintoihin. Tulkintarepertuaarien ajatellaan tuottavan todellisuudesta puhujalle soveltuvia tulkintoja ja tulkintojen kautta myös ohjaavan puhujan toimintaa ja valintoja. (Vrt. Suoninen 1997, 14, 46–50.)

Analyysiyksikkönä ovat työtä elämänaluena koskevat tulkinnat. Analyysin kohteena ovat ne puhettavat, joilla työ jäsenyy suhteessa muuhun elämään ja joilla työtä ja sen osuutta elämässä tehdään ymmärrettäväksi (ja hallittavaksi). Tämän suhteen tarkastelu ohjaa analyysia. Analyysissa etsin työtä koskevista kuvauksista ja osasista samansuuntaisesti merkityksellistyviä kokonaisuuksia ja erittelen niitä paitsi suhteessa alussa hahmottuneisiin teemoihin ja edeltävään tutkimustietoon, myös siitä näkökulmasta, millaisia rajoja ja jännitteitä eri puhetapojen välille muotoutuu. Työ–elämä–suhteen ajattelun olevan tulkinnallinen ja kietoutuvan tilanteisesti arkeen: samalla tulkinnat työstä muotoutuvat diskursiivisesti täydentäen tai haastaen toisiaan, rajautuen toisiinsa usein juuri jännitteiden kautta.

Taulukko 1. Haastateltavien taustatiedot

Asema	Ammatti	Ikä	Sukupuoli	Puoliso	Kotona asuvia lapsia	Aikuisia lapsia
Yrittäjät	Karjatilallinen*	35	N	x	x	
	Maanviljelijä	38	M	x	x	
	Maanviljelijä	50	M	x	x	x
	Hoivayrittäjä	56	N	x	x	x
	Keittiöyrittäjä	59	N	x		x
Palkansaajat	Toimittaja	26	N	x		
	Tutkija	28	N	x		
	Tutkija	29	N	x		
	Viittomakielen tulkki	34	N		x	
	Assistentti	35	N	x		
	Koordinaattori	35	N	x		
	Pääluoottamusies	35	M	x	x	
	Päätöinen pääluoottamusies	36	M	x	x	
	Tutkija	36	N			
	Päätöinen työsuojeluvuoltuettu	40	M	x		x
	Informaatikko	44	N	x		
	Vanhempi tutkija	48	M	x	x	
	Kuvatoimittaja	48	N	x	x	
	Myyjä	50	M		x	
	Tuotannonsuunnittelija	50	M	x		x
	Erikoissuunnittelija	52	M		x	x
	Aikuiskoulttaja	54	M		x	
	Johdeja	55	N	x	x	x

*Tuloksissa viittaa haastateltaviin ammatin, iän ja sukupuolen mukaan, esimerkiksi karjatilallinen 35N.

Jännitteet syntyvät usein työn ja muiden elämänalueiden arkisissa risteämäkohdissa, mutta myös kulttuurisiin ja sosiaaliin, työtä koskeviin odotuksiin otetaan kantaa. Näillä keinoin, teemojen ja edeltävän tutkimuksen kanssa keskustelemalla sekä eriäviä tulkintoja ja jännitteitä lukemalla, aineistosta jäsenyi kolme työn tulkintojen suhteen toisistaan eroavaa repertuaaria. Kutsun tulkintarepertuaareja lyhyesti tulkinnoksi tai repertuaareiksi. Ensimmäisessä tulkinnassa työ on ilo ja luonteva osa elämää; kutsun tätä sallivaksi tulkinnaksi. Toisessa tulkinnassa näkemys työstä on kielteinen: työ kuormittaa ja vaatii ylittämään omat odotukset arjelta. Työ ei käytännössä pysy henkilökohtaisten odotusten mukaisissa rajoissa, tai se kuormittaa liiaksi. Kolmanneksi puhe kuvaa työn hallintaa opeteltavana taitona. Usein haastatteluissa esiintyy piirteitä kaikista kolmesta tulkintarepertuaarista, mutta niiden väliset painotukset vaihtelevat. Osasta haastatteluista puuttuu kolmas tulkinta: tällöin puhe elämänalueista ilmentää tyytymistä ristiriita-asetelmaan mieluisan mutta liiallisen tai kuormittavan työn välillä.

Analyysin lopuksi tarkastelen erillisenä tutkimuskysymyksenä työtä koskevien tulkintojen eriytymistä työ- ja elämäntilanteiden mukaan. Tätä perustelen sillä, että työelämäntutkimuksen sekä työn ja muun elämän suhteita koskevia aineistoja ajatellen tämä aineisto poikkeuksellisesti sisältää sekä palkansaajia että yrittäjiä. Tätä tarkastelua ajatellen aineisto on kuitenkin rajallinen ja sitä koskevat edellä kuvaamani aineiston rajoitukset. Havaintojen on tarkoitus antaa suuntaa jatkotarkasteluille laajemmilla aineistoilla sekä toimia keskustelunavaajina työpölytiikassa ja työn ja muun elämän vuoro-vaikutuksen tutkimuksessa.

URAKKATYÖTÄ VAKAUMUKSESTA JA INNOSTUKSESTA

Ensimmäinen tulkinta työstä elämänalueena ilmentää sallivaa suhtautumista työn ja muun arjen limittymiseen. Kottona työskentelevien kertomasta piirretty vastapuhe ajatukselle elämänalueiden erillisyydestä. Erillisyyden lähtökohtaisuus kyseenalaistetaan. Tämä juontune kuitenkin osaltaan haastattelijan kysymyksenasettelusta, jossa työ esitetään ongelmanäkökulmasta.

Rajanvedoille ei tässä tulkinnassa ole tarvetta, sillä työ on osa arkea luontevasti. Omalle ajalle kantautuvat harrastuskaltaiset työt ja joskus työ on suorastaan vapaa-aikaa:

Mä oon tekemässä rehuu tuolla jossain muualla [...] mä nautin siitä ihan hirveesti, siitä et mä irtaudun siitä rutiinista. [...] Mä koen sen sillai vapaa-ajaksi, vaik mä töitä teen. (Karjatilallinen 35N.)

Sitä suunnittelee, miettii asioita, ratkaisuja, mitä on päivän aikana tullu esille [...] niitä työstä, ja joskus jopa joutuu hakee kynän ja paperin [...] Emmä koe sitä työn teoks, emmä laske, että mä teen työtunteja. (Vanhempi tutkija 48M.)

Rehun tekeminen on lypsykarjatilan arjessa poikkeava harrastus; tietotyössä ajankäytön erittelemineen on tarpeeton, kun työhön kiinnittyvä ajattelu tuottaa oivalluksia. Harrastuksenomainen suhtautuminen työhön ilmentää tiettyä elämäntyyliä, jossa työ on henkilökohteisesti tärkeää ja sen tekeminen ajasta ja tilasta huolimatta on itsenäinen ajankulutusta koskeva valinta (vrt. Eikhof ym. 2007). Myös vapaaehtoisuus on keskeistä

pohdittaessa työtehtäviä, jotka ilmiselvästi haastavat mahdollisuudet viettää häiriötöntä vapaa-aikaa: ”Mehän ollaan vapaaehtisesti, mehän voidaan lähteä millon vaan pois näistä hommista” (pääluottamusmies 35M). Luottamustehtävät arvioidaan mielekkääksi lisäksi perustuotantotyöhön.

Vapaaehtoisuus laajenee myös tulkinaksi työstä ja siihen liittyvistä valinnoista kokonaisvaltaisena, ammattia ja elämää ohjaavana periaatteena: ”Tietysti se on elämäntapakysymys. Ammatinvalintakysymys. [...] Kyllä mä erittäin tyytyväinen, et kuitenki siihen, et oon vielä yrittäjänä, kun siihen et lähtisin palkkatöihin.” (Karjatilallinen 35N.) Yrittäjän vapaus menee tässä puheessa paitsi palkkatyön myös vapaa-ajan edelle. Työn ajasta ja paikasta riippumattomat piirteet ovat sallivassa tulkinnassa elämäntyylin keskeinen piirre, joka on muotoutunut työn sisällön ja elämänalueita koskevan henkilökohtaisen neuvottelun ja valintojen seurauksena.

Työ on lopulta myös periaate: ”Siis mä oon aina ollu tämmösessä urakatyössä, jota on tehty paljon myöskin vakuumuksesta ja innostuksesta ja periaatteesta” (johtaja 55N). Koko elämänsä töitä mielellään urakoinut johtaja ihmettelee työpaikkansa uutta ylityön rajaa, 80 tunnin työaikapankkia: ”Mä joudun tuleen joinain aamuina kymmeneks. Mä en tiedä mitä mä tekisin aamulla kotona. [...] Saako kotona virkata aamusin?” Puhe ilmentää jopa ärsyyntymistä työtä koskevaan, ongelmakeskeiseen puhetapaan. Ärsyyntyminen viitanee sellaiseen suhteeseen työhön, jossa työllä ja sen sisällöllä on itseisarvoinen asema elämässä. Aiemmassa tutkimuksessa työorientoituneilla työntekijöillä (Westenholz 2006)

ikä vähensi vapaa-aikaan kohdistuvia odotuksia ja kiinnostavalle työlle annettiin elämästä suurikin lokero. Työ voi tällöin toimia korvaavuusteorian mukaisesti kompensoiden muilla elämänalueilla koettua riittämätöntä tyydytystä (ks. Kinnunen & Rantanen 2005).

AIVAN HELVETTIÄ TÄMMÖNEN TAVALLISEN IHMISEN ELÄMÄ

Toisessa tulkinnassa työ rajoittaa elämää. Vaikka työ on sisällöltään innostavaa, rinnalla puheessa kulkevat kielteiset havainnot itselle ja perheelle jäävän ajan vähyydestä. Kotona työskentelevillä työ koettelee jotakin itselle mielekästä rajaa, etenkin jos työtä on määrällisesti paljon. Koettelu on kuitenkin useammin toteamuksenomaista, eikä siihen liity voimakkaita kannanottoja. Esimerkiksi erikoissuunnittelija (52M) kertoo, kuinka työn ”rullaaminen takaraivossa” on hankaluus, joka ei enää ahdistaa, toisin kuin nuorempana.

Erikoissuunnittelijan puheessa asialla on silti kääntöpuolensa: mahdottomuus irtautua työstä. Puhe viittaa Hakasen (2005) tutkimustuloksiin työn imusta, joka esiintyy yhtä aikaa hyvinvointirikien kanssa. Työn määrällinen kuormitus lisäsi liiallista työhön sitoutumista eli työholismia, heikensi tyytyväisyyttä elämään ja lisäsi työuupumusta. Oman ajan puute rasittaa etenkin kun työtä on paljon: ”Kuhan kuudesta eteenpäin, niin sen jos pystys järjestään, niin saisin hyvin kulumaan ajan, et semmonen vähän jää. Väkinen kärsii.” (Maatalousyrittäjä 35N.) Maanviljelijöillä arki rajautuu paitsi karjan myös luonnon ehdoin ja syklit poikkeavat muusta työstä, kun kesällä puidaan viljaa hyvällä säällä yötä päivää. Vapaa-ai-

ka on kotona työskentelevillä paitsi ajan suhteen rajallista, se on tulkinnoissa myös vaikea emotionaalisesti saavuttaa (vrt. Valtonen 2004).

Katja Repo (2009, 80) on havainnut, että vanhemmat puhuvat perheen kautta työtä vastaan. Myös tässä tutkimuksessa tulkinnat ilmentävät vastakkainasettelua työn ja muun elämän välillä, kun puheen lähtökohtana on perhe tai lapsi. Perhekeskeisessä puhettavassa esimerkiksi kritisoidaan yhteiskunnan rakenteita ja työ näyttäytyy uhkana perheen hyvinvoinnille.

Sehän on pantu näihin ympyröihin, pistetty räpistelemaan kuka mitenkään ja sitten se kertoo oman juttunsa, mutta kyllä nää yhteiskunnan ja työelämän rakenteet, nää kaupunki- ja liikenne rakenteet, nää on semmosia, mitkä hirveesti määrää ihmisten tekemistä ja kiirettäkin. [...] Yksilön elämänhallinta on aina vaillinaista, että se on selkeemmin näissä pakoissa ja rakenteissa. [...] Kyllähän tää on aivan helvettiä tällainen tavallisen ihmisen elämä, missä molemmat puoliset käy töissä ja lapsi käy hoidossa. Sit on työmatkat molempiin suuntiin ja lapsi viedään hoitoon ja mennään töihin ja sitten haetaan ja muutama tunti muka ollaan ja tehään jotakin ennen kun taas käydään taisteleen sen nukkumaanmenon kanssa. Kyllähän tämä on naurettavaa, ei tää oo se, miten ihmisten pitäis elää. Ihmisten pitäis tehdä työtä elääkseen, eikä elää tehdäkseen työtä. (Erikoissuunnittelija 52M.)

Näkökulma vaikuttaa tulkintaan työstä. Ristiriitainen tai kielteinen tulkinta käy ilmeiseksi silloin, kun työ uhkaa perheen aikaa. Työ voi samalla haitata kokemasta työstä vapaata, ”oikeaa” aikaa perheen kanssa.

Mulla katkee kaikki työpäivän ajatukset ja muut harmit just siihen kun käydään lapsen kanssa lukemaan, saan lapsen siihen kainaloon. [...] Ja sitten kun illalla luetaan, niin ajatus katkee, että nyt siirrytään siihen oikeeseen elämään. (Myyjä 46M.)

Tässä puheessa työstä ei osata irtautua. Vasta arkirutiinien jälkeen harmit, jotka assosioidaan työhön, vähenevät lapselle lukemisen myötä. Perheelle läsnäoleminen näyttäytyy mahdollisena vasta, kun työ on suljettu pois käsillä olevasta tilanteesta. Lasten kanssa puuhaaminen auttaa aikuista irtautumaan työajatuksista ja -roolista: ”Kun mä meen itte pelaan tai vetään pojille treenejä, silloin mä oon täysin out, silloin mä en muista näitä asioita yhtään, sen takia se on mulle tärkeää” (vanhempi tutkija 48M). Työ on tässä puheessa jotakin, josta täytyy päästä ”out”.

Kielteistä suhdetta työhön saattaa puheessa tuottaa myös puoliso; tällöin haastateltava ei aina ota itse kantaa tilanteen ongelmallisuuteen. Keittiöyrittäjä (59N) kertoo pitkien päivien johtavan toisinaan tilanteeseen, jossa puoliso on ”nenä nyrpeissään”. Nuori toimittaja (26N) saa puolisoltaan moitteita perfektionismista, kun työpäivä venyy iltaan vastoin pariskunnan ajankäytön sopimuksia. Tässä puheessa perheenjäsenet jakavat työaikaa koskevat käsitykset, mutta puheessa työ edellyttää käytännössä näiden arvojen siirtämistä syrjään toistuvasti.

Puolisoiden suhde työhön saattaa ilmetä myös avoimena ristiriitana. Pitkistä työajoista saadut huomautukset eivät herätä vastakaikua:

Mul on nyt sit tää eläkeläismies siellä kotona, että mun täytyy itseltäni kysyä ja kysyn jo nyt, että missä määrin mä olen vastuussa siitä, et mä menen ajoissa kotiin ja vietän aikaa hänen kanssa. [...] Molemmat ihmettelee, että kyllä sä oot muuten hirveesti pois, mut mä en haluu kuulla minkäänäköstä negatiivista viestistä siinä. (Johtaja 55N.)

Tässä työlle annetut kielteiset tulkinnat eivät ole puhujan vaan perheenjäsenten tulkintoja; puhuja ei myönnä näitä tulkintoja. Omasta tulkitsijan positioista työ on ensisijaista myös puolisoon ja teini-ikäiseen tyttäreen nähden. Odotukset ja käytännöt työn ja etenkin työajan suhteen ovat näin kotona työskentelevillä usein ristiriidassa, ja perheenjäsenet ja heidän tarpeensa ovat osaltaan määrittämässä tulkintoja työstä elämänalueena.

Työtä tulkitaan kielteisesti myös kun puhutaan vaikeuksista irtautua työstä ja levätä. Etenkään uni ei saisi häiriintyä työn vuoksi: ”Ne on mulle useimmiten negatiivisia ne unet. Semmosia, et joku asia on sitteki jääny tekemättä [...] tai olin huonosti valmistautunut” (johtaja 55N). Uni ja sen laatu on tärkeää työstä palautumisessa (Kinnunen & Feldt 2009, 7–24). Puhe unesta liittyy haluun tehdä työ ehdoitta hyvin: nukkuminen vaikeutuu, jos oman työn laatu vaivaa.

Lopuksi työtä tulkitaan jyrkän kielteisesti sellaisten jaksoittaisten tilanteiden näkökulmista, joissa itselle soveltuvista työn rajoista on pakko tinkiä. Tilanteisiin liittyy poikkeuksellinen työkuormitus. Vanhempi tutkija (48M) kertoo tilanteesta, jossa koko tutkimuslaitos kävi ”henkiinjäämistäistelua”. Sen seurauksena työ ahdisti kotona ja aiheutti unettomuutta. Kun työkuormaan yhdistyy oman elä-

mäntilanteen vaikeus, seurauksena on traumaattinen muisto:

Se kevät millon me erottiin, niin tietenkin kun kaikki on uutta, muutetaan työtön kanssa kahdestaan ja sekin on se eroprosessi, plus sitten meillä oli töissä sillai, et koin, että nyt ei oo burnout kaukana, tehtiin viikonloppuja, ei saanu niitä vapaina heti käyttää, niin se oli semmonen kevät mitä en halua, se on ehkä jättäny just sen jäljen, että on hirveen mustasukkanen siitä omasta ajasta, et todella pitkän hampain teen viikonloppuna töitä. Muistan vielä sen, että itkin pomolleni ja raivosin sille, että jumankеuta, että tähän on ihan orjatyötä. Et mä en jaksa, et mun on saatava kaks päivää vapaata, mä oon tehny kolme viikonloppua putkeen ilman vapaata, sit mä lähdin vapaalle, muut jäi töihin. (Tulkki 34N.)

Kuvatussa tilanteessa työpaikalla ei huomioida työntekijän jo muutoinkin kuormittavaa elämäntilannetta avioeroineen ja muuttoineen, vaan työkiire edellyttää jatkuvaa ylityötä. Tapahtuman seurauksena tulkinta työstä on muuttunut: työstä vapaata aikaa vartioidaan mustasukkaisesti. Työstä irtautuminen on välttämätöntä oman ja perheen hyvinvoinnin vuoksi. Työn kielteiset tulkinnat riippuvat näkökulmasta ja tilanteesta: työtä vastaan puhuminen (vrt. Repo 2009) perustellaan perheenjäsenten, oman levon ja työstä irtautumisen tarpeista. Tällaisena nämä tulkinnat eivät estä nauttimasta työstä ja esittämästä sille myös sallivia tulkintoja. Sen sijaan puheessa haetaan kielteisiksi koettujen tilanteiden kautta henkilökohtaista rajaa työajalle.

EI SOTA YHTÄ MIESTÄ KAIPAA

Kotona työskentelevien haastatteluissa ilmenevät yhtäaikaaisesti sallivat ja kielteiset tulkinnat työstä. Niiden läsnäolo kertoo niin kutsutusta aktiivisesta työstä, joka sisältää sekä palkitsevia että kuormittavia tekijöitä; on kuitenkin havaittu, että tällainen työ lisää hieman vaikeuksia irtautua työstä sekä pakonomaiseksi koettua työntekoa (Rantanen & Räikkönen 2010, 43, 45). Osalla haastateltavista puhe työstä keskittyy sallivaan ja kielteiseen tulkintaan ja kuvastaa niiden ristiriitaa. Esimerkiksi vapaa-ajan tarve tunnustetaan, mutta ongelmaan ei esitetä ratkaisua. Kuitenkin tavallisempaa on, että vastaava ristiriita tunnustetaan, mutta se otetaan haltuun.

Tässä kolmannessa, hallinnan tulkinnassa työaikaan ja työstä irtautumiseen liittyvät ongelmat ratkaistaan aktiivisesti, yhtäältä työjärjestelyin sekä toisaalta henkisen ja taidollisen hallinnan keinoin. Konkreettisia, arkisia toimia työn hallitsemiseksi ovat esimerkiksi työtehtävien siirtäminen itseltä toisille, henkilökohtaisen ja työpuhelimien eriyttäminen tai työvies-
timien sulkeminen vapaa-aikana, kuten keittiöyrittäjällä (59N). Mittakaava uudelleenjärjestelyillä saattaa olla suurikin: maatalousyrittäjällä (50M) ”vuodesta 1989 on ollu aina suurin piirtein joku rakennus tekeillä tai remontissa”, mutta nyt hän ”elää toivossa”, ettei ”tässä enää mitään isompia projekteja ole tarkoitus alottaa”. Rakentamisen vähentäminen kertoo puheessa tarvetta ja tavoitetta työn kokonaisvaltaisen otteen rajaamiseksi elämässä. Näin konkreettiset keinot tai tavoitteet palvelevat työn hallintaa tai hallinnan tunteen luomista.

Hallinnan tulkinnassa tärkeitä ovat henkilökohtaiset sopimukset työtehtävien tekemisestä ja ajoituksesta, samoin tunne joka saavutetaan viimeistelemällä kaikki tai sovelias osa kesken olevista töistä (vrt. Valtonen 2004).

Okei, mä itselleni asetin sen tavoitteeks tänään, mutta mä en saanu, okei, se jää nyt tohon ja mä jatkan sen huomenna-mulla loppuun tai sitten mä otan sen mukaan ja teen sen illalla sen pienen puolen tunnin jutun, mikä multa jäi tekemättä ja se on sitten valmis. (Vanhempi tutkija 48M.)

Työstä on helppo irtautua ”silloin kun on ehdottomasti niin, että ei oo mitään kesken, [...] en voi sietää, ettei ne työt tulis tehtyä” (myyjä 46M). Vapaa-aika edellyttää puheessa mielenrauhaa työn sujumisesta. Samoin se edellyttää työkokemusta ja -taitoa tehdä työ hyvin. Tutkimustyötä tekevä nainen tiivistää tämän kivenkääntövertauksella:

Eihän työmieskään niin ei se jää vatvoamaan semmosta asiaa, minkä se on tehny hyvin, mutta jos sillä jää joku kivi kääntämättä, et se ei saa sitä pellolla irtoamaan, niin sitähan se mietti koko illan, et miks se jäi sinne ja miten sen sais pois. [...] Vähän semmosia paradokseja monet jutut, että sitte ku se työ sujuu, niin siitä on ihan hirveän helppo irtautua. (Assistentti 35N.)

Työtä hallitaan tekemällä se hyvin, kaikki kivet kääntämällä. Kivimetäfora havainnollistaa samalla, miten kysymys työn rajoista on pitkälti riippumatonta työn luonteesta ja sisällöstä.

Maria Åkerman (2006, 23, 43–47) huomasi tutkimuksessaan metaforia käytet-

tävän eräänlaisina toimijoina, joilla vahvistetaan puhujalle tärkeitä tulkintoja ja suljetaan samalla pois kilpailevia tulkintoja. Tunne oikeudesta vapaa-aikaan täytyy ansaita viimeistelemällä keskeneräiset tehtävät. Työn ja muun ajan suhteet näyttävät hallinnan puheessa kilpailevan keskenään. Molempia pitää erikseen hallita ja tasapainottaa suhteessa toisiinsa. Elämänalueet ovat kilpasilla. Kun tasapainottelussa onnistutaan, hallinnan ja onnistumisen tunteet tukevat toisiaan: ”Sitten kun saa kaikki soviteltua yhteen, niin ei se sitten niin stressaa ja oikeastaan sen jälkeen tulee vähän sellainenkin olo, että selvisinpäs mä tostakin” (hoivayrittäjä 56N).

Puheesta voi kuitenkin päätellä, että työ asettuu muun elämän edelle. Kotiin tuleva puhelu edellyttää asian työstämistä vaikka vapaapäivänä. Voi kysyä, tarvitseeko itsenäisissä tehtävissä ikään kuin ostaa itselleen sekä hallinnan tunne että vapaa-aika. Kesken jäänyt asia kun estää rauhoittumisen:

Jos siellä joku asia [...] jää ratkasematta sen päivän aikaan, niin huomaa, että heleposti se tulee mieleen ja vallankin siinä vaiheessa sitten kun nukkumaan menee, niin jos se on tossa alitajunnassa ollu, että siinä kun sitten rauhotut ja yrität ruveta nukkuun, niin yks kaks huomaatkin, että nythän mä perkele mietin justiin tätä samaa asiaa. (Tuotannosuunnittelija 50M.)

Työstä palautumisen on tunnistettu onnistuvan paremmin juuri silloin, kun työntekijä osaa irrottautua työstä psykologisesti (Kinnunen & Feldt 2009, 7–24). Hallinta syntyykin tässä osaamisen ja opettelemisen kautta: ”oon opettanu itteni siihen että illalla sitä ei enää mietitä”

(keittiöyrittäjä 59N); ”joku ovi menee sit ihan oikeesti kiinni” (informatikko 44N). Opettelemiseen liittyy puhe aloittelijuudesta aikaisemmin:

Sillon kun sen työn otti vastaan ja oli alottelija ja ei tienny siitä oikeen mitään [...] semmosta painetta sitten siitä, että [...] mun pitää tää homma hoitaa ja pitää pärjätä tässä. [...] Ehkä sitten tuo ikä ja kokemus on tehny jo vähän niin että, että tietää että ihan kaikkeen ei pysty. (Tuotannosuunnittelija 50M.)

Aika huonot eväät oli täytyy myöntää silloin kun meni töihin tämmösen vapaan työn tekemiseen. [...] Muistan hirveän hyvin semmosen, sen alkuvaiheen, et tuntu ettei pysty millään irrottautumaan [...] oikeen osannu vielä tehdä, mutta nykyään pystyn kyllä [...] kun mä lopetan sen ajattelun niin sit mä lopetan sen. [...] Kun oppii oman päänsä kanssa toimimaan, niin se alkaa toimia oikeasti sillai vaivattomasti, koska levossahan ihminen oppii kaiken uuden ja ehkä myös keksii parhaat ideat. (Assistentti 35N.)

Työn taidolliseen hallintaan liittyy retrospektiivisyys ja ajankäytön hallinta elämäkokemuksen myötä. Kun aiemmin on puuttunut taitoa tehdä ja hallita vaativaa työtä, nyt omaan työntekijärooliin otetaan puheessa etäisyyttä eikä itsestä tarvitse enää tehdä työpaikalla korvaamatonta. Työsuojeluvaltuutettu (40M) on pitkiin työpäiviin kyllästytyään ”vetäny valmiiksi jo viivat kalenteriin, että näille päiville ei mitään, että minä en oo paikalla ja piste, vaikka kuinka olis tarve. [...] Pakko sanoa, ettei sota yhtä miestä kaipaa”.

Hallinnan tulkinnessa itseisarvoa suunnataan myös levolle ja vapaa-ajalle, joita

oikeutetaan työn ja työtehon edellytysten kautta. Kuten työ, myös vapaa-aika on velvollisuus ja oikeus. Se kuitenkin edellyttää aktiivisia irtautumisen keinoja, mikä korostuu kotona työskenteilyn vuoksi. Onkin osoitettu, että työstä poikkeavalla tavalla ajatukset sitova, mielekäs tekeminen, harrastus sekä sosiaaliset kontaktit tukevat paitsi työstä irtautumista ja palautumista, myös työssä jaksamista (Siltaloppi & Kinnunen 2009). Työpsykologien tuloksia mukaillen tässä aineistossa työntekijöillä, jotka kuvasivat aktiivisia keinoja irtautua työstä, työn rajoja koskeva puhe ilmensi useammin tasapainottelun hallintaa kuin ristiriitaa. Irtautumiseksi arjessa antaudutaan sadepäivinä ”ruokaperäsille” tai harrastetaan liikuntaa – tammikuussa ”hiihdetään yötä päivää otsalamppu otsalla” (maanviljelijä 38M). Keittiöyrittäjä (59N) on kokenut ”nollaamisen” kannalta järkeväksi kesämökin hankinnan. Mökki ei kuitenkaan kaikille riitä:

Jos jotain jää istumaan vaikka niin nojatuoliin muuta, niin se jo se ajatus rupee pyörimään töissä. Nii se on paljon parempi, että sen purkaa johonkin tekemiseen. Pystyy rentoutumaan, pääsemään niistä eroon. Sillä pääsee yleensä sitten siviilissä sillä eroon, että tekee jotakin, että se ei enää oo ku sen sängyn ottaa selekäänsä, että se ei oo siellä mukana enää. [...] Kotona ei [...] pysty nollaamaan täysin eikä mökilläkään tällä hetkellä, että sitä täytyy tosiaan lähteä ihan muuhun reissuun sitten, niin. (Työsuojeluvaltuutettu 40M.)

Vasta vaeltamaan lähteminen auttaa tässä työstä irti. Samoin maatalousyrittäjän (50M) on päästävä talvisin ”pois tästä mäeltä jokskuks aikaa”, koska ”ei se sillei oo lomaa, jos tässä pihassa on, että olis

tuolla jossain ketarat oikosenaan, vaan [...] kyllä sitä on käytännössä maisemaa vaihdettava.” Pääluottamusmiehen (35M) perheessä molemmat vanhemmat tekevät vuorotyötä ja ratkaisuna on ollut jokavuotinen kahden viikon ulkomaanmatka vain puolison kanssa – ”ei jätetä kun lähiomaisille tiedot, missä ollaan”.

Käytettyjen keinojen painokkuus, kuten pakko poistua kotoa työn hallinnan edellytyksenä, kertovat työn ja muiden elämänalueiden tiukasta kietoutumisesta yhteen ja hallinnan tarpeiden olevan kotona työskentelevillä korostuneita (vrt. Fonner & Stache 2012). Puheen työstä voi arvioida kuvautuvan pikemminkin kielteisestä kuin sallivasta näkökulmasta: työstä on pakko ottaa irtiotoja, jotta sen kanssa selviää. Toisaalta moninaiset keinot kertovat rajojen aktiivisesta hallinnasta itselle sopivin keinoin: kotona työskentelevät tuntevat omat edellytyksensä työstä palautumiselle ja pitävät huolta työkunnostaan. Työ tulee hallittavaksi itsetuntemuksen ja opettelemisen myötä, ja tästä näkökulmasta työ on luonteva osa myös sallivaa tulkintaa.

TULKINTOJEN KYTKENNÄT TYÖ- JA ELÄMÄNTILANTEISIIN

Tarkastelen lopuksi edellä kuvattujen kolmen työn tulkinnan kytketymistä haastateltavien työ- ja elämäntilanteisiin. Kuten Stephano Ba' (2011) muistuttaa, työn ja kotitalouden rakenteet ohjaavat elämäntyylien ohella elämänalueiden rajankäyntiä. Vaikka aineisto ei mahdollista yleistämistä, tulokset tuottavat jatkotutkimuskysymyksiä eriytyvien elämäntilanteiden mukaan. Lisäksi ne osoittavat ajankäytön raja-aitojen hälvenemistä palkansaajien ja yrittäjien välillä (vrt. Ha-

sanen 2013) ja muistuttavat sen vuoksi tarpeesta integroida palkansaaja- ja yrittäjäaineistoja työn ja muun elämän suhteita koskevassa tutkimuksessa. Samalla tulokset antavat aihetta sosiaali- ja työpoliittisille kehitysehdotuksille. Tarkastellen työuran alkua, perheen näkökulmaa, tilanteita joissa työ kuormittaa määrällisesti paljon, sekä vertaan yrittäjien ja palkansaajien tulkintoja.

Työuran aloittamiseen liittyy joillakin nuorilla asiantuntijatyöntekijöillä hallitsematonta työntekoa. Kotona työskentely saattaa heillä olla työn hallinnan vaikeuksien seuraus eikä valinta. Aineistoon on tältä osin ehkä valikoitunut nuoria, työtä kotiin kuljettavia työholisteja (vrt. Hakanen 2005), jotka ovat lähteneet työelämään korkein uraodotuksin ja voimiaan säästämättä. Seuraavassa katkelmassa työ johtaa elämänalueiden hallitsemattomaan sekoittumiseen ja puhujan turhautumiseen:

Se on tavallaan aika kuormittavaa ja vitutumaista [...] jos on lauantai, niin ei mulle makseta siitä, että mä ajattelen työtä. [...] Pahimmillaan ne tulee oikeesti uniin ja kun mä oon [...] unihäiriöinen henkilö, se et kun herää aamulla ja aattelee vaan, että mitä mä kirjotan siihen kolumniin. [...] Oon siinä henkisesti kiinni kaiken aikaa, et siis mä en erota, mikä on oikeesti työtä ja mikä vapaa-aikaa ja mikä on minua ja mikä työpersoonaa, että se journalisti-minä ja se oikea minä, joka on selvittämättömän sekasin, se ois ihan erillisen projektin paikka miettiä, että kuka minä oon ja voinko minä olla jotakin muutakin kun journalisti. (Toimittaja 26N.)

Kertomuksesta erottuvat voimakas kuormitus, heikko kyky irtautua työstä sekä univaikeudet. Työn hallitsemiseksi

ei haeta aktiivista roolia. Haastateltava ei esitä ikäänsä kuormituksen syyksi; toisaalta useampi haastateltava kuvaa työuran alkuun ajoittunutta elämänalueiden sekoittumisen vaihetta, minkä jälkeen tasapaino on löytynyt. Tällaista työelämässä aloitteleville, itsenäistä työtä tekeville ehkäpä tyypillistä vaihetta ei ole tunnistettu työpoliittiseksi ongelmaksi; asiantuntijatyö on kuitenkin yleistynyt suhteellisen äskettäin. Sittenkin nuorilla työntekijöillä mielenterveyden häiriöiden ja masennuksen aiheuttamat sairauspoissaolot sekä työkyvyttömyys ovat lisääntyneet huomattavasti 2000-luvun kuluessa (Raitasalo & Maaniemi 2011). Jatkossa tulisi tutkia, liittyykö ilmiö työn rakenteisiin ja mahdollisesti suoraan vaativan asiantuntijatyön ajankäytön hallinnan kysymyksiin, kuten tässä tutkimuksessa. Työholismi voi olla erityinen riski nuorille, joiden työ ei katso aikaa eikä paikkaa, mutta antaa mahdollisuuksia urakehitykseen.

Toiseksi perhevaihe liittyy usein työlle kielteiseen tulkintaan ja mustasukkaisuuteen vapaa-ajan suhteen (vrt. Fonner & Stache 2012). Pikkulasten vanhemmat tunnistavat työn ja etenkin pitkät työpäivät uhkaksi lapselle, jopa ”oikealle elämälle”. Etenkin yksin- tai yhteishuoltajilla työ kuormittaa lasten kanssa olemista; samoin vuorotyö tuottaa perheille ajankäytön haasteita. Lapsuuden seuraaminen läheltä saa aikaan pohdintoja omista, samoin yhteiskunnan, arvoista. Kun työtä tehdään paljon ajasta ja paikasta riippumatta, perheissä näyttäisi olevan käynnissä arkinen selviytymiskamppailu.

Työ- ja perhepolitiikan risteymäkohdissa tulisi huomioida, että lapsiperheissä, etenkin yksin- tai yhteishuoltotilanteissa ja esimerkiksi vanhusten hoivaa edellyt-

tävissä elämäntilanteissa on tärkeää, että työ ei kuormita liikaa. Lapsiperheiden vanhempien työllisyysaste on muuta väestöä huomattavasti korkeampi sekä äideillä että etenkin isillä, perheissä tyyppillisin on kahden ansaitsijan malli, ja työ on usein kokoaikaista (Salmi & Lammi-Taskula 2011). Osa-aikatyö on suhteellisen harvinaista (Lehto & Sutela 2008, 31), vaikka se voisi antaa perheille lisää aikaresursseja. Yksinhuoltajien tarve osa-aikatyöhön on ajankäytön näkökulmasta ilmeinen, mutta taloudellisesti niukasti kompensoitua. Lisäksi uupumisriski koskee kaikkia työntekijöitä silloin, kun elämässä on kriisivaiheita kuten avioero. Hakanen (2005) huomauttaa, ettei työn ja perheen vuorovaikutuksen tutkimuksessa ole juuri tunnistettu yksityiselämän kriisivaiheita. Sama koskee työorganisaatioiden ja työpolitiikan joustavuutta hankalissa elämäntilanteissa.

Kolmanneksi kielteisiä tulkintoja työstä syntyy vastuuasemissa työskenteleville vanhemmille asiantuntijoille, luottamushenkilöstölle sekä maatalousyrittäjille. Heillä on paine pitkiin työpäiviin tai nopeaan tilannekohtaiseen reagointiin. Liiallista työkuormitusta ilmentävät painokkaat irtiotot työstä kuten pakko päästä ajoittain ”pois tästä mäeltä”. Näissä tilanteissa työ koettelee itselle mielekästä rajaa.

Riittämätön aika levolle ja työstä ajatukset irrottavalle toiminnalle (vrt. Siltaloppi & Kinnunen 2009) heikentää työssä jaksamista. Määrällisesti kovaa työkuormaa tekevien työntekijöiden mahdollisuuksia turvata riittävä aika palautumiselle, perheelle ja omalle ajalle tulisi pohtia työpoliittisina kysymyksinä. Vastuuasemien mukanaan tuoma työpaine voitaisiin organisaatioissa tunnistaa nykyistä kes-

kitetyemmin. Asiantuntijat pitkälti johtavat itse itseään, mikä vaikeuttaa liiallisen kuormituksen tunnistamista. Työn imua ja kuormitusta eivät Hakasen (2005) mukaan tuota samat työn ja työntekijän piirteet, mutta ne esiintyvät usein yhtä aikaa. Myös työpaikkojen työaikkakäytön, etenkin pitkän päivän kulttuurin (vrt. Julkunen ym. 2004), ongelmia tulisi avata ja työlainsäädännön tartuntakeinoja tämänkaltaisiin tilanteisiin tulisi vahvistaa. Työlainsäädäntö rajautuu edelleen työaikana työpaikalla tehtävään työhön eikä se kohtaa asiantuntijatyön arkea (Supiot 2001). Työlainsäädäntö ei ulota työnantajan valvontavastuuta yksityisiin tiloihin eikä kata kotona tehtävää työtä. Organisaatioiden ja työyhteisöjen tehtävä työntekijän palautumisen turvaamisessa on toistaiseksi jäänyt yksilöllistetyn vastuun jalkoihin (Allan ym. 2007).

Lopuksi, aineistossa oli yrittäjiä ja palkansaajia. Yllättävänä havaintona hyvinkin erilaista työtä tekevät käyvät tulosten mukaan samankaltaista neuvottelua sopivasta vaihtosuhteesta mielekkään toimeentulon, itse tehtyjen valintojen sekä oman ajan välillä. Vaikka työn tekemisen ehdot ja ajankäyttö vaihtelevat tehtävittäin merkittävästi, tulkinnot työn rajoista ovat riippumattomampia itse työstä (vrt. Westenholz 2006; Rantanen 2008; Kossek ym. 2012). Maatiloilla, työpöydillä ja tehtaissa käännetään pelloilta samat kivet konkreettisesti tai kuvainnollisesti. Palkansaajilla on kuitenkin mahdollisuus vaikuttaa työaikaansa ja moni vähentää kotona työskentelyä; maatalousyrittäjillä vuodenajan tai lypsykarjan asettamat ajan rajat ovat ehdottomat. Pienyrittäjät toistavat sittenkin ajatusta yrittäjän ihanteellisesta vapaudesta (vrt. Hasanen 2013, 211), mikä lisää työkuormituksen hyväksyttävyyttä. Perheen ja lasten nä-

kökulmasta maatalousyrittäjät vaikuttivat tyytyväisemmiltä läsnäolomahdollisuuksiinsa kotona. Palkansaajilla työn monipaikkaisuus kuormitti perheen yhteistä aikaa enemmän.

Palkkatyön ja yrittäjyyden välinen vastakkainasettelu on käytännössä hävynyt, käynyt jopa epärelevantiksi (Hasanen 2013, 238–239). Sosiaaliturvassa ja palveluissa erot työsuhteen perusteella ovat sen sijaan huomattavat. Työterveyshuollon palvelut tulisi turvata myös yrittäjille. Elämänalueiden tasapainoa koskevassa tutkimuksessa ja sosiaaliturvan kehittämisessä tulisi paremmin huomioida yrittäjien ja etenkin maatalousyrittäjien työssä jaksaminen. Pientilojen maatalousyrittäjillä toimeentulon koostaminen on selkeästi vaikeutunut ja lisännyt aikapaineita, kun tuettua maataloutta on ajettu alas (Katila 2000, 10). Monen yrittäjän on tehtävä työtä määrällisesti enemmän ja perheeseen ja vapaa-aikaan kohdistuu riski pirstoutumisesta työn ja toimeentulon ehdoilla.

TYÖ VAATII HALLINNAN TAITOJA

On esitetty, että elämänalueet olisivat arjessa menettäneet rajansa, eikä enää olisi työtä perhe-elämästä erillisenä (Jokinen 2009). Tässä artikkelissa kysyin, miten kotona työskentelevät palkansaajat ja yrittäjät tulkitsevat työtä elämänalueena. Kotona työskentely yleistyy palkansaajilla, mutta yrittäjillä ja maataloudessa se on ollut osa arkea aina. Kotona työskentelyn erityispiirteet koskevat työn astumista yksityiselämän fyysiseen tilaan sekä tarvetta hallita ajankäyttöä paitsi henkilökohtaisena, myös perheenjäsenten välisenä kysymyksenä.

Tulokset piirtävät kolme tulkintaa työstä. Sallivassa tulkinnassa työn erillisyyttä muusta elämästä kiistetään. Työ on luonteva ja keskeinen osa elämää. Kotona työskentelevillä korostuu työn vahva henkilökohtaisuus. Kuitenkin rinnalla rakentuu kielteinen tulkinta työstä. Se syntyy tilanteisesti silloin, kun työn koetaan uhkaavan muita elämänalueita, etenkin lasten tai puolison kanssa vietettävää aikaa, vapaa-aikaa tai lepoa.

Kolmanneksi työ tulkitaan hallinnan näkökulmasta. Puheessa ei jäädä sallivan ja kielteisen tulkinnan synnyttämään ristiriitaiseen asetelmaan, vaan työ otetaan aktiivisesti haltuun paitsi konkreettisin, myös psykologisin keinoin. Työn hallinnan tulkinta haastaa näkemyksen, jonka mukaan ajan ja tilan käytön suhteen vapaa työ veisi mahdollisuuden rajata elämänalueita (vrt. Jokinen 2009). Kotona työskentelevät sekä integroivat että eriyttävät työtä muusta elämästä omaehtoisesti. Työ ei uhkaa elämää eikä vie muulta elämästä perustaa, mutta tämän tunteen saavuttaminen vaatii aktiivisia hallinnan taitoja ja keinoja. Työn ja muiden elämänalueiden suhteen neuvotellaan lopulta itselle sopiva, hallinnan tunteen tuottava kompromissi.

Useimmiten kotona työssä olevilla elämänalueiden tuomien voimavarojen ja kuormituksen suhde on tasapainossa (vrt. Kinnunen & Feldt 2009). Työn hallinta näyttää kuitenkin hienosyisenä kysymyksenä, eräänlaisena tasapainon hakemisena erisuuntiin viettävillä kaltevilla pinnoilla. Pinnat ovat puheessa kaltevia etenkin työuran alkuvaiheissa. Vapaa työ vaatii tekijältään työn psyykkistä hallintaa sekä vapaan ja perheen ajan oikeuttamisen taitoa (vrt. Valtonen 2004), ja nämä taidot kehittyvät vasta elämän-

kokemuksen myötä. Toisaalta elämäntilanteet sanelevat mahdollisuuksia hallita ja ohjata työn ja elämän kokonaisuutta.

Vastuu työn ja elämäkokonaisuuden hallinnasta on lopulta yksilön kysymys ja ongelma (Allan ym. 2007). Palkansaajilla työn osuutta elämäntilanteeseen tulisi arvioida nykyistä enemmän työpaikoilla. Samalla yrittäjien asemaa tulisi pohtia työpoliittisena kysymyksenä siitä näkökulmasta, onko toimeentulo mahdollista ansaita kohtuullisella työnteon määrällä. Nyt etenkin maatalousyrittäjien työpäivät venyvät kohtuuttomiksi (Ojala 2012). Työn ja muiden elämäntilanteiden suhdetta tarkastelevassa tutkimuksessa ja työpoliitikassa olisi tärkeä huomioida hyvän elämäntilanteen edellytykset yhtä lailla yrittäjillä kuin palkansaajillakin.

VIITE

¹ Aineisto kerättiin Työsuojelurahaston hankkeessa Aikapula.Yleisyys, ennustajat, seuraukset ja hallinta palkansaajilla (nro 105075).

KIRJALLISUUS

- Allan, Cameron & Loudoun, Rebecca & Peetz, David (2007) Influences on work/non-work conflict. *Journal of Sociology* 43 (3), 219–239.
- Ba², Stefano (2011) Symbolic boundaries: Integration and separation of work and family life. *Community, Work & Family* 14 (3), 317–334.
- Bosch-Sijtsema, Petra M. & Ruohomäki, Virpi & Vartiainen, Matti (2010) Multi-locational knowledge workers in the office: Navigation, disturbances and effectiveness. *New Technology, Work & Employment* 25 (3), 183–195.
- Campbell, Iain & van Wanrooy, Brigid (2010) Untangling the autonomy paradox: Why do some employees work extra unpaid hours in their jobs? Esitelmä *Work, Employment & Society* -konferenssissa, 7.–9.9.2010, Brighton.
- van Echtelt, Patricia E. & Glebbeek, Arie C. & Lindenberg, Siegwald M. (2006) The new lumpiness of work: Explaining the mismatch between actual and preferred working hours. *Work, Employment & Society* 20 (3), 493–512.
- Eikhof, Doris R. & Warhurst, Chris & Haunschild, Axel (2007) Introduction: What work? What life? What balance? Critical reflections on the work-life balance debate. *Employee Relations* 29 (4), 325–333.
- Felstead, Alan & Jewson, Nick & Walters, Sally (2005) *Changing places of work*. Basingstoke: Palgrave.
- Fonner, Kathryn L. & Stache, Lara C. (2012) All in a day's work, at home: Teleworkers' management of micro role transitions and the work-home boundary. *New Technology, Work & Employment* 27 (3), 242–257.
- Gajendran, Ravi S. & Harrison, David A. (2007) The good, the bad, and the unknown about telecommuting. Meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology* 92 (6), 1524–1541.
- Green, Francis (2006) *Demanding work. The paradox of job quality in the affluent economy*. Princeton (N.J.): Princeton University Press.
- Hakanen, Jari (2005) Työn ja kodin vaatimusten ja voimavarojen yhteydet työn imuun, työuupumukseen, työhoilumiin ja muun elämän hyvinvointiin. *Työ ja ihminen* 19 (1), 49–70.
- Hasanen, Kirsi (2013) *Narrating Care Entrepreneurship*. Tampere: Tampere University Press.
- Hassan, Robert (2003) Network time and the new knowledge epoch. *Time & Society* 12 (2/3), 225–241.
- Ikonen, Hanna-Mari (2008) *Maaseudun naiset yrittäjinä. Elettyjä käytäntöjä ja jaettuja tulkintoja yrittävässä yhteiskunnassa*. Tampere: Tampere University Press.

- Jallinoja, Riitta (2006) Perheen vastaisku. Familistista käännettä jäljittämässä. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Eeva (2009) Home, work and affects in the fourth shift. Teoksessa Hanna Johansson & Kirsi Saarikangas (toim.) Homes in Transformation. Dwelling, Moving, Belonging. Helsinki: SKS, 358–373.
- Julkunen, Raija (2008) Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko & Anttila, Timo (2004) Aikanyrjähdys. Keski-luokka tietotyön puristuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Katila, Saija (2000) Moraalijärjestyksen rajaama tila. Maanviljelijä-yrittäjäperheiden selviytymisstrategiat. Helsinki: Helsinki School of Economics and Business Administration.
- Kinnunen, Ulla & Feldt, Taru (2009) Työkuormituksesta palautuminen: Psykologinen näkökulma. Teoksessa Ulla Kinnunen & Saija Mauno (toim.) Irtiottoja työstä. Työkuormituksesta palautumisen psykologia. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 7–28.
- Kinnunen, Ulla & Rantanen, Johanna (2005) Työn ja perhe-elämän vuorovaikutus. Teoksessa Ulla Kinnunen & Taru Feldt & Saija Mauno (toim.) Työ leipälajina. Työhyvinvoinnin psykologiset perusteet. Jyväskylä: PS-kustannus, 227–262.
- Kivimäki, Riikka (2009) Vanhemmuus työpaikoilla. Tampere: Tampere University Press.
- Kossek, Ellen E. & Ruderman, Marian N. & Braddy, Phillip W. & Hannum, Kelly M. (2012) Work-nonwork boundary management profiles: A person-centered approach. *Journal of Vocational Behavior* 81 (1), 112–128.
- Larja, Liisa (2012) Suomalaisten työaika Euroopan lyhyimpiä. *Hyvinvointivointikatsaus* 23 (3), 23–29.
- Lehto, Anna-Maija & Sutela, Hanna (2008) Työolojen kolme vuosikymmentä. Työolotutkimusten tuloksia 1977–2008. Helsinki: Tilastokeskus.
- Mauno, Saija & Rantanen, Johanna & Kinnunen, Ulla (2009) Palautuminen työn ja perheen yhdistämisen palapeli-ssä. Teoksessa Ulla Kinnunen & Saija Mauno (toim.) Irtiottoja työstä. Työkuormituksesta palautumisen psykologia. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 67–84.
- Nätti, Jouko & Anttila, Timo & Oinas, Tomi (2007) Aikapula. Yleisyys, ennustajat, seuraukset ja hallinta palkansaajilla. Projektin loppuraportti. <http://www.tsr.fi/tsarchive/files/TietokantaTutkittu/2005/105075Loppuraportti.pdf>. Luettu 29.4.2013.
- Nätti, Jouko & Pyöriä, Pasi & Ojala, Satu & Anttila, Timo (2010) Suomalaisten palkansaajien kotona työskentely ja työssä liikkuminen. *Alue ja ympäristö* 39 (2), 53–60.
- O’Carroll, Aileen (2008) Fuzzy holes and intangible time: Time in a knowledge industry. *Time & Society* 17 (2–3), 179–193.
- Ojala, Satu (2011) Supplemental work at home among Finnish wage earners: Involuntary overtime or taking the advantage of flexibility? *Nordic Journal of Working Life Studies* 1 (2), 77–97.
- Ojala, Satu (2012) Yöllä kello kolmetoista. *Hyvinvointikatsaus* 23 (3), 55–61.
- Pyöriä, Pasi (2006) Understanding Work in the Age of Information. Finland in Focus. Tampere: Tampere University Press.
- Rantanen, Johanna (2008) Work-Family Interface and Psychological Well-Being. A Personality and Longitudinal Perspective. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Rantanen, Johanna & Räikkönen, Eija (2010) Työn laadulliset piirteet, hyvinvointi työssä sekä työn ja perheen yhteensovittaminen. Teoksessa Lea Pulkkinen & Katja Kokko (toim.) Keski-ikä elämänvaiheena. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 352, 40–48.
- Raitasalo, Raimo & Maaniemi, Kaarlo (2011) Nuorten mielenterveyden häiriöiden aiheuttamat sairauspoissaolot ja työkyvyttömyys vuosina 2004–2009. *Nettityöpapereita* 23/2011. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/25936/Nettityopapereita23.pdf?sequence>. Luettu 22.4.2013.
- Repo, Katja (2009) Lapsiperheiden arki.

- Näkökulmina raha, työ ja lastenhoito. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Roberts, Ken (2007) Work-life balance – The sources of the contemporary problem and the probable outcomes: A review and interpretation of the evidence. *Employee Relations* 29 (4), 334–351.
- Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (2010) Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino.
- Salmi, Minna (1991) Ansiotyö kotona – toiveuni vai painajainen? *Sosiologian laitoksen tutkimuksia* 225. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna (2011) Job quality, work-family tensions and well-being: The Finnish case. Teoksessa Sonja Drobic & Ana M. Guillén (toim.) *Work-Life Balance in Europe. The Role of Job Quality. Work and Welfare in Europe Series*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 120–146.
- Sitaloppi, Marjo & Kinnunen, Ulla (2009) Vapaa-ajan merkitys työkuormituksesta palautumisessa. Teoksessa Ulla Kinnunen & Saija Mauno (toim.) *Irtiottoja työstä. Työkuormituksesta palautumisen psykologia*. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 99–114.
- Song, Younghwan (2009) Unpaid work at home. *Industrial Relations* 48 (4), 578–588.
- Suoninen, Eero (1997) Miten tutkia moniäänistä ihmistä? Diskurssianalyttisen tutkimusotteen kehittelyä. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Supiot, Alain (2001) *Beyond Employment. Changes in Work and the Future of Labour Law in Europe*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Tammelin, Mia (2009) Työaika ja perheen aika – poisjättäytymistä vai ulosheittämistä? *Janus* 17 (2), 176–183.
- Valtonen, Anu (2004) Rethinking free time. A study on boundaries, disorders and symbolic goods. Helsinki: Helsinki School of Economics.
- Westenholz, Ann (2006) Identity, time and work. *Time & Society* 15 (1), 33–55.
- Wight, Vanessa R. & Raley, Sara B. (2009) When home becomes work: Work and family time among workers at home. *Social Indicators Research* 93 (1), 197–202.
- Åkerman, Maria (2006) Tiedontuotannon käytännöt ja ympäristöpoliittinen toimijuus. Rajaamisen ja yhdistämisen politiikkaa. Tampere: Tampereen yliopisto.